

Všichni hrajeme divadlo (protože musíme)

Recenze knihy: Ervinga Goffmanna *Všichni hrajeme divadlo*, Nakladatelství studia Ypsilon, Praha, 1999. Přeložila Milada McGrathová

MOTTO:

TĚLESNÁ SCHRÁNKA JE POUHÝM VĚŠÁKEM NA NĚJŽ BUDE PŘEHOZENO COSI SPOLEČNĚ VYTVOŘENÉHO...

Názor že svět je tyátr je mnohem starší než sociologie a moderní doba. Setkáme se s ním u Shakespeara i v antických dramatech. Pokud chceme obhájit sociologickou relevanci metafory divadla, musíme jít dále za toto konstatování. Pojem role uvedl do sociologie ve 30. letech XX. století kulturní antropolog Ralph Linton a definoval jej jako očekávaný způsob chování vázaný na určitý sociální status. Strukturní funkcionalismus toto pojetí role převzal a vykresluje společnost jako hierarchický a funkčně diferencovaný systém, ve kterém **statusově** interpretované pojetí role představuje způsob začlenění jedinců jako funkčních prvků v soukolí společenského systému.

Erving Goffman ve své práci z roku 1959 nazvané „THE PRESENTATION OF SELF IN EVERYDAY LIFE“ nesdílí pojetí role vázané na status, ale představuje alternativní koncepci- pojetí role **vázané na situaci**. Goffmanovu teoretickou skicu tak můžeme chápat jako polemiku se strukturním funkcionalismem. Díky problematizování předpokladu automatického a plného ztotožnění s rolí a pro cílené úsilí o porozumění vnitřním motivacím můžeme hovořit i o polemice s Lazarsfeldovským empirismem.

Goffmanova kniha nás seznamuje s podstatou hereckých výkonů v životě, která je odlišná od jejich divadelního vzoru a s prací týmů, které jsou seskupením lidí předvádějící výkon (nikoli sebe) a kooperujících na vytvoření definice situace. Pojednání o scéně a zákulisí nás přivádí k tázání po účelu tohoto dělení, který sahá hluboko do lidského nitra. Místy zlomu, kde lze pozorovat realitu divadelním kukátkem jsou jednak diskrepantní role, porušující svojí povahou jinak striktní dělení na scénu a

zákulisí a jednak komunikační strategie používané při vystoupení z role. Úkoly při řízení dojmu nebo jinak řečeno při boji o zachování definice situace jsou spravedlivě rozděleny mezi jeviště, kde lze uplatnit obranářské postupy vyhýbání se trapnosti a hlediště, kde je místo pro ochranářství zvané takt.

Svižný výklad knihy se odvíjí v jakýchsi spirálách, kdy máme možnost znovu si ve světle nových fakt promyslet dříve řečené. Přehledné shrnutí své koncepce provádí sám Goffmann po anglosaském zvyku v poslední kapitole. Valná většina tvrzení je dokumentována příklady, jež Goffman čerpá z vlastních zkušeností, diplomových prací a disertací chicagské školy, nebo bohatých literární zdrojů, sahajících od Franze Kafky po Simone Beauvoir. Při představování své teorie nás autor provádí psychiatrickými léčebnami, kde je obtížné v určitém okamžiku říci, kdo je pacient a kdo zřízenec, hotelovými kuchyněmi, kde se na konvici s čajem suší ponožky a „recykluje“ se máslo od snídaně, aby nás pak bezvadný oděv a chování číšníka ujistily, že se nacházíme v dobrém podniku. A nahlédneme i do jižanských domácností, kde černí otroci spíce s pánem v ložnici sdílejí nežádoucí tajemství, i do obchodů s nábytkem kde jeden prodavač hraje „fundovaného“ vedoucího, díky čemuž podnik **vždy** něco prodá a cesta vede i do lékařských ordinací, kde lékař hraje, že si pamatuje na naše dětské potíže se slepým střevem, protože to od něj jako od dobrého lékaře očekáváme.

Překlad knihy je poměrně kvalitní a lze snad jen želet chybějícího rejstříku. Nutné je ale zastavit se jinde. Vydavatel českého překladu „THE PRESENTATION OF SELF IN EVERYDAY LIFE“, Nakladatelství Studia Ypsilon zvolil z obchodních důvodů název „VŠICHNI HRAJEME DIVADLO“ a přesnější titul „SEBEPREZENTACE V KAŽDODENNÍM ŽIVOTĚ“ nechal krčit na předsádce jako podtitul. Možná se nechal inspirovat názvem německého překladu („WIR ALLE SPIELLEN THEATER“ (1969)¹), ale nic to nemění na tom, že tento název neodpovídá

obsahu knihy². Bylo-li žádoucí podržet v názvu slovo divadlo, měla se kniha spíše jmenovat „Všichni **musíme** hrát divadlo“

Nyní podrobněji k obsahu knihy. **Strukturou společenského života je udržování definice situace.** Toto tvrzení je teoretickým svorníkem Goffmanovy práce. V každodenních situacích si dotyčný aktér ani neuvědomuje jak je ve svém jednání vypočítavý. Vstoupíme-li s druhou osobou do kontaktu automaticky v ní vyvoláme **nějaký** dojem. Dojem ze setkání s druhou osobou, to je sada informací, která pomáhá navodit výklad situace. Pro společenskou komunikaci je nutné dosáhnout konsensu- shody na tom, že je vhodné vyhnout se konfliktu různých výkladů situace. Námi vysílané informace proto musí mít takovou podobu, aby pomohly navodit a udržet odpovídající definici situace. Goffman se ve své práci zaměřuje na popis způsobů jimiž se snažíme řídit dojem jenž vytváříme a popisem způsobů jimiž se vyrovnáváme s aspekty komunikace, které jsou neovladatelné naší vůlí. Takto pojatý společenský kontakt je jen tenkým nátěrem shody, který pokrývá rozmanitost a jedinečnost života jednotlivců, ale který je nutný k tomu, abychom se mohli dorozumět. Například práce v týmu je řízena principem jednomyslnosti, a ani největší „kolektivní optimista“ snad nebude tvrdit, že projevená vůle kolektivu odpovídá tomu co chtějí jednotliví členové. Druhou stranou zmíněného automatického vytváření dojmů je vnímání jednání jednotlivce jako příslibu budoucího chování ani sebevětší množství informací nás nezabaví jednat na základě úsudku:

Ostatní patrně zjistí, že jim nezbývá než jednotlivci důvěřovat a po dobu jeho přítomnosti jej vstřícně přijímat výměnou za určitou hodnotu, o jejíž skutečné povaze se budou moci přesvědčit až po jeho odchodu³.

Kontrola nad výrazovými prostředky je proto je důležitým prvkem prezentace role. Aby přesvědčil i ostatní, musí aktér dbát na fasádu kterou vystavuje navenek. Například pojem služby je spojen s čistotou a profesionalitou, a proto aktéři v tomto sektoru

používají fasádu bílých pláštů. Také **dramatické zachycení skutečnosti** je důležité. Často musíme výsledek svého úsilí drammatizovat, protože k vyjádření máme jen zlomek času. Odtud pramení většina promluv v odborném žargonu a proto také lékař, má-li udržet pacientovu důvěru, má ordinaci zařízenou zbytečnými, ale složitě vyhlížejícími přístroji, a vždy pacientovi alespoň změří tlak, protože je to od něj očekáváno. Odvrácenou stránku takto zformovaného společenského kontaktu si Goffman uvědomuje:

Účinkující mohou být upřímní nebo upřímně věřit ve vlastní upřímnost, ale tento druh kladného vztahu vůči vlastní roli ještě není nezbytný pro přesvědčivost představeníMezi zdáním a realitou tu pak nastane vyvážený vztah, nikoli vztah skutečný nebo logický... upřímný, otevřený, vážně míněný výkon je na skutečný život napojen daleko méně, než bychom předpokládali⁴.

Kdo má pocit, že jde o „pragmatickou zkaženost“, nechť si vzpomene jak „přirozená“ byla hodina při návštěvě inspektora na obecné (sic!) škole. K tématu „přetvářky“ Goffman dodává, že rozpor mezi skutečností a výkonem klesá s prodlužováním vzájemného kontaktu. Ale i tak jsme nuceni k strategické nejednoznačnosti a k udržování bodů diskrétnosti, které si vyžadují určitá zkreslení, jež ale musí vznikat v souladu s etiketou zkreslení...

Musíme dbát na **výrazovou koherenci** mezi lidským a zespolečenštěným já. V komunikaci nám např. pomáhají narážky, ale máme odpovědnost za vyznění těchto narážek. Očekává se od nás jistá byrokratizace ducha uvádí Goffman a připomíná Durkheima jenž poznamenal, že naši vyšší společenské činnosti nedovolujeme, aby následovala cestu našich tělesných stavů, jak činí naše počitky a naše celkové vnímání vlastního těla⁵. Celou pasáž o vztahu k roli končí citátem ze Santayany:

...sami sebe povzbuzujeme abychom byli tím čím jsme... ..Deklarujeme, že se budeme řídit ryzími idejemi, které jsme vyřkli, stejně jako se snažíme věřit v náboženství k němuž se hlásíme... ..Za svým zveřejněnými zásadami a jazykem plným přísah musíme neúnavně skrývat veškerou proměnlivost svých nálad a chování, a to

*bez pokrytectví, protože **naš vědomý charakter je naším pravdivějším já než příval našich nechtěných snů**... Naše zvířecí zvyky jsou svědomím převáděny v loajalitu a povinnost, a my sami se stáváme „osobami“ či maskami“⁶*

Pokud se čtenář přesto chystá rozluštit toto sdělení jako charakteristiku moderní doby, sdělí mu Goffman poznatek Ezry Parka, že slovo Person označovalo původně masku, a jeho rodokmen sahá mnohem dál za vynález parního stroje a objevení Ameriky.

Označovat Goffmanovo pojetí jako sociologii přetvářky není k autorovi poctivé. Když hereckým výkonem nazývá veškerou aktivitu jednoho účastníka při konkrétní příležitosti, jejímž **účelem je udělat dojem** na kteréhokoli z účastníků, nic tím neříká o opravdovosti tohoto výkonu. (Pro pořádek jen dodejme, že ke společenské roli chápané jako dramatické ztvárnění práv a povinností vázaných na dané postavení Goffmann připojuje, že taková role je složena z jedné nebo více rolí vázaných na různé situace ve kterých se aktér vyskytuje - a toto jsou role o kterých mluví.) O roli kterou člověk hraje je přesvědčen absolutně, a pak jej označme jako upřímného, nebo roli vůbec nevěří a pak je cynikem. Pokud sestavíme kontinuum upřímnost - cynismus musíme mít na paměti, že ne každý cynismus je egoistický (například když lékař podává placebo), a že zdaleka ne každá upřímnost hereckého výkonu je únosná - ať už pro našeho herce⁷ nebo pro jeho obecenstvo (zasněný hokynář je urážkou kupujícího a familiárnost šéfa může být vnímána jako projev nadřazenosti). Zdá se, že Goffman se přiklání k takovému popisu výkonu role, která je přechodným bodem mezi cynismem a upřímností:

*Zjistíme, že se jednotlivec může pokusit přimět obecenstvo, aby jeho samého i situaci posuzovalo určitým způsobem a tento soud může být dokonce jeho konečným cílem, a přesto jednotlivec nemusí stoprocentně věřit, že zasluhuje takové ohodnocení o které žádá, nebo že zdání realit, které podporuje, je platné⁸...
...Osoba řídící[přijímací] pohovor musí často pouze na základě informací získaných z výkonu žadatele učinit rozhodnutí, jež má pro žadatele dalekosáhlé důsledky...
...Očekáváme, že žadatel věnuje značnou pozornost svému zevnějšku a způsobu*

vystupování, nejen proto aby vzbudil příznivý dojem, ale proto aby se pojistil a zabránil vzniku nepříznivého dojmu⁹.

Bylo řečeno, že důležitým prvkem v Goffmanově systému je prostorové členění, které umožňuje vyrovnávání se s rozpory panujícími mezi požadavky role a povahou vnitřního já. Goffman odlišuje prostorově odlišené regiony a vypichuje z nich region přední - scénu a region zadní - zákulisí. Na scéně se vyskytuje zdůraznění role. Potlačení role charakterizuje chování v zákulisí. V zákulisí je výkon jako realita popírán a poskytuje se prostor pro rituální hanění scénického počínání. Pokud není rozdělení regionů dostatečné, může se projevit osobnost rozštěpená v důsledku rozškátulkování rolí. Uvedená charakteristika zákulisí však v žádném případě nemusí znamenat, že potěšení na jevišti je neupřímné.

At' už lidskou potřebu společenského kontaktu a přátelství způsobuje cokoli, výsledek podle všeho nabývá dvou forem: jednou je potřeba obecnstva, před níž může jedinec zkoušet svá vychloubačná já, a druhou potřeba týmových spoluhráčů, s nimiž může sdílet tajnosti a zákulisní uvolnění¹⁰.

Poselství knihy lze shrnout do několika tvrzení-výkřiků: Skutečnost o níž se jednotlivec zajímá je v díky nedostupným informacím daném okamžiku nepozorovatelná, ale o to více se zajímáme o vnější zdání. Účinkující je štvaný výrobce dojmů podílející se na až příliš lidském úkolu inscenování výkonů. Předváděné já je **dramatický efekt, který závisí na tom, zda mu bude dána důvěra**. Společenské normy jsou všeprostopující a jednotlivci vytváří dojem, že jsou splňovány. Strukturou společenského života je udržování definice situace.

Můžeme říci, že Goffmanův pohled je cynický, málo systematický, že jen popisuje etiketu americké middle class padesátých let a že jde o sociologii přetvářky¹¹. Pak ale musíme také odpovědět na otázku, zda nám Erving Goffman neříká i dnes přeci jen něco podstatného a platného. A tato odpověď zní jednoznačně ano!

¹ Citováno dle Keller Jan, Úvod do sociologie, Praha, Slon, 1994, s.123

² i Goffman dává najevo odstup, když označuje metaforu divadla za pouhé lešení jež slouží jen k výstavbě teorie a jež bude zbouráno – viz op. cit, s. 245

³ Goffmann, op. cit. s. 11

⁴ op. cit. s. 69-70

⁵ viz op. cit. s. 57

⁶ Goffmann, op. cit. ss. 57-58

⁷ Požádá-li námořník při krátké návštěvě doma svoji matku aby mu „podala to posraný máslo“ demonstruje tím, že definice familiérní situace na zámořské lodi se liší od definice situace „opravdu domácího“ chování. Za těchto okolností matka jistě ocení trochu přetvářky a syn nebude této tiché dohodě odporovat a požadovat opravdovost.

⁸ op. cit. s.28

⁹ op. cit. s. 218

¹⁰ op. cit. s. 197

¹¹ viz Jan Keller, c.p. s. 123